(इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

(२०२२) ११ एस. सी. आर. १९६

शहाजा @ शहाजान इस्माईल मोहम्मद शेख

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य

(फौजदारी अपील क्र. ७३९/२०१७)

१४ जुलै , २०२२

(सूर्यकांत आणि जे. बी परडीवाला .न्यायमूर्ती.)

दंड संहिता, १८६० - कलम ३०२ - खून - पुरावा - प्रत्यक्षदर्शी पुरावा - आरोपीकडून मिळालेल्या माहितीच्या परिणामी वस्तुस्थितीचा शोध - पीडित - मयत आणि अपीलकर्ते हे मजूर काम करीत होते - फिर्यादी पक्षाचा खटला असा आहे की , दिनांक १०. १२. २००६ रोजी रात्री पीडित आणि अपीलकर्त्यात भांडण झाले, जे पीडब्लू-१ आणि

पीडब्लू- ८ ने पाहिले होते. अपीलकर्त्याने त्याच्या हातातील हातोड्याने पीडिताच्या डोक्यावर प्राणघातक हल्ला केला - त्यात पीडित मयत झाला - न्यायचौकशी न्यायालयाने पीडब्लू - १ आणि पीडब्लू - ८ च्या तोंडी साक्षीवर आणि हत्यार - हातोडा याचा शोध , यावर भिस्त ठेवली आणि अपीलकर्त्याला दोषी ठरविले - उच्च न्यायालय, न्यायचौकशी न्यायालयाच्या निष्कर्षाशी सहमत झाले आणि त्यांनी अपील फेटाळले - त्यांनी अपीलावर असा निर्णय दिला की - प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्याचे (साक्षीचे) मूल्यमापन करताना, दोन मुख्य विचार आहेत, पहिला असा कि, प्रकरणाच्या परिस्थितीत, घटनास्थळाच्या ठिकाणी त्यांची उपस्थिती होती यावर विश्वास ठेवणे शक्य आहे का ? किंवा अशा परिस्थितीत, त्यांनी वस्तुस्थिती पाहिल्याचे सांगितले हे शक्य होईल का ? आणि दुसरे म्हणजे, त्यांच्या पुराव्यामध्ये स्पष्टपणे काहीही असंभाव्य किंवा अविश्वसनीय आहे का? या दोन्ही विचारांच्या संदर्भात, परिस्थिती, एकतर त्या साक्षीदारांकडूनच काढून घेतलेली किंवा इतर पुराव्यांद्वारे प्रस्थापित केलेली, त्यांची उपस्थिती असंभवनीय किंवा त्यांच्या विधानाला अविश्वसनीय करण्याकडे कल असलेली, न्यायालय त्यांच्या पुराव्याला किती महत्व देईल यावर त्याचा परिणाम होईल . त्वरित प्रकरणात , दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्यामध्ये स्पष्ट किंवा चटकन लक्षात येणारे असे काहीही नाही, ज्याच्या आधारे न्यायालय असा दृष्टिकोन घेऊ शकते की, ते खरे किंवा विश्वासार्ह प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार नाहीत. खालील दोन्ही न्यायालयांनी दोन्ही साक्षीदारांवर म्हणजे पीडब्लू - १ आणि पीडब्लू - ८ यांच्यावर योग्यरित्या विश्वास ठेवला. हत्याराचा शोध याचा विचार करता, आरोपीला श्रेय दिलेले अचूक शब्द नसताना, तपास अधिकाऱ्याने त्याच्या पुराव्यास

साक्ष दिल्याने, त्याने केलेले विधान तसेच पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध न करता, हत्यार शोधण्याच्या परिस्थितीवर भिस्त ठेवणे न्यायचौकशी न्यायालयाला न्याय नव्हते - तथापि, यातील अपीलकर्त्याची वर्तणूक, पुरावा कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत सुसंगत होईल - पुरावा कायदा , १८७२ - कलम ८ आणि २७.

भारताची राज्यघटना - फौजदारी अपिलांमध्ये अनुच्छेद १३६ अंतर्गत अधिकारांचा वापर - चर्चा केली.

अपील फेटाळले, न्यायालयाने

असा निर्णय दिला की, : १. प्रत्यक्षदर्शी पुरावा मान्य करणे हे एक कठीण काम आहे. प्रत्यक्षदर्शी पुरावा करण्यासाठी कोणतेही निश्चित किंवा सरळ सूत्र नाही. फौजदारी खटल्यातील प्रत्यक्षदर्शी पुरावा मान्य करण्यासाठी न्यायिकदृष्ट्या विकसित तत्त्वे खालीलप्रमाणे नमूद केली जाऊ शकतात:

I. साक्षीदाराचा पुरावा मान्य करताना , साक्षीदाराच्या पुराव्याला एकंदरीत सत्याचे वलय आहे असे दिसते की नाही हा दृष्टिकोन असावा. एकदा असा आभास निर्माण झाल्यावर, निःसंशयपणे, न्यायालयाने, पुराव्यामध्ये निदर्शनास आलेल्या तफावती , उणिवा आणि दुर्बलता संपूर्णतः लक्षात घेऊन आणि ते साक्षीदाराने दिलेल्या पुराव्याच्या सामान्य मुदतीच्या विरुद्ध आहे की नाही आणि पुराव्याचे पूर्वीचे मूल्यमापन हे विश्वासार्हतेसाठी अयोग्य ठरवले जाते की नाही, याची अधिक छाननी करणे आवश्यक आहे

II. ज्या न्यायालयासमोर साक्षीदार पुरावा देतो त्या न्यायालयाला जर साक्षीदाराने

दिलेल्या पुराव्याच्या सामान्य मुदतीबद्दल मत तयार करण्याची संधी असेल तर ज्या अपीलीय न्यायालयाने हा लाभ घेतला नाही, त्याला न्यायचौकशी न्यायालयाच्या पुरावा मान्य करण्याला योग्य वजन द्यावे लागेल आणि वजनदार आणि गंभीर कारणे असल्याशिवाय, क्षुल्लक तपशिलांच्या बाबतीत किरकोळ फरक किंवा दुर्बलतेच्या आधारावर पुरावे नाकारणे योग्य होणार नाही.

III. जेव्हा प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदाराची विस्तृत तपासणी केली जाते तेव्हा त्याच्यासाठी काही तफावती असणे शक्य आहे. न्यायालयांनी हे लक्षात ठेवले पाहिजे की, जेव्हा साक्षीदाराच्या पुराव्यातील तफावती त्याच्या आवृत्तीच्या विश्वासार्हतेशी इतकी विसंगत असते तेव्हाच त्याचा पुरावा काढून टाकण्यात न्यायालय न्याय्य ठरते.

IV. खटल्याच्या गाभ्याला न भिडणाऱ्या क्षुल्लक बाबींवर किरकोळ तफावती, पुराव्यांवरून इथल्या किंवा तिथल्या संदर्भाला फाडून टाकलेली वाक्ये घेऊन अति-तांत्रिक दृष्टीकोन, तपास अधिकाऱ्याने प्रकरणाच्या मुळाशी न जाता केलेल्या काही तांत्रिक त्रुटींना महत्त्व देणे, हे सामान्यपणे संपूर्ण पुरावा नाकारण्याची परवानगी देत नाही.

V. एखाद्या घटनेच्या कथनात (दोन साक्षीदारांच्या पुराव्यांमधला किंवा एकाच साक्षीदाराच्या दोन विधानांमधला) येणाऱ्या केवळ फरकांवर अवलंबला जाण्याचा अत्यंत गंभीर दृष्टिकोन हा न्यायालयीन छाननीसाठी एक अवास्तव दृष्टीकोन आहे.

VI. मोठ्या प्रमाणावर साक्षीदाराकडे छायाचित्रणाची स्मृती असावी आणि त्याला

घटनेचे तपशील आठवावा याची अपेक्षा केली जाऊ शकत नाही नाही. मानसिक पडद्यावर व्हिडीओ टेप पुन्हा चालू करण्यासारखे ते नाही .

VII. साधारणपणे असे घडते की, साक्षीदार घटनांबाबत मागे पडतो. साक्षीदाराला अशा घटनेचा अंदाज येत नाही जी अनेकदा आश्चर्याचा घटक असते . त्यामुळे तपशील आत्मसात करण्यासाठी मानसिक क्षमता अनुकूल असणे अपेक्षित केले जाऊ शकत नाही.

VIII. निरीक्षणाची शक्ती व्यक्तीपरत्वे भिन्न असते. एखाद्याला काय दिसून आले ते दुसऱ्याला दिसून येऊ शकत नाही . एखादी वस्तू किंवा हालचाल एखाद्या व्यक्तीच्या मनावर तिची प्रतिमा उमटवू शकते तर एखादा त्याची दखलही घेत नाही.

IX. मोठ्या प्रमाणावर लोक संभाषण अचूकपणे आठवू शकत नाहीत आणि त्यांनी वापरलेले किंवा त्यांनी ऐकलेले शब्द पुनरुत्पादित करू शकत नाहीत. ते फक्त संभाषणाचा मुख्य हेतू लक्षात ठेवू शकतात. साक्षीदार मानवी टेप रेकॉर्डर असावा अशी अपेक्षा करणे अवास्तव आहे.

X. एखाद्या घटनेची नेमकी वेळ किंवा घटनेचा कालावधी बाबत, सहसा, लोक चौकशीच्या वेळी त्या क्षणाचा अंदाज घेऊन त्यांचे अंदाज बांधतात आणि अशा प्रकरणांमध्ये लोकांनी अगदी अचूक किंवा विश्वासार्ह अंदाज लावावा अशी अपेक्षा कोणी करू शकत नाही. पुन्हा ते व्यक्तींच्या वेळ आणि भावनेवर अवलंबून असते, जे व्यक्तीपरत्वे बदलते.

XI. साधारणपणे एका साक्षीदाराकडून एकापाठोपाठ किंवा कमी कालावधीत

घडणाऱ्या घटनांचा क्रम अचूकपणे आठवण्याची अपेक्षा करता येत नाही. साक्षीदार गोंधळून जाण्यास किंवा नंतर चौकशी केल्यावर मिसळला जाण्यास जबाबदार असतो.

XII. एक साक्षीदार, जरी पूर्णपणे खरा असला तरी, तो न्यायालयाच्या वातावरणाने भयावह होण्यास पात्र आहे आणि वकिलाद्वारे छेदन केलेली उलट तपासणी आणि अस्वस्थतेमुळे, तो वस्तुस्थिती एकत्र करतो आणि घटनांच्या क्रमाबद्दल गोंधळून जातो किंवा क्षणाच्या उत्साहावर कल्पनेतून तपशील भरतो . जरी साक्षीदार त्याने पाहिलेल्या घटनेची सत्य आणि प्रामाणिक माहिती देत असला तरीही साक्षीदाराचे अवचेतन मन कधीकधी मूर्ख दिसण्याच्या किंवा अविश्वासू दिसण्याच्या भीतीने कार्य करते .

XIII. पूर्वीचे विधान जरी पुराव्याशी विसंगत दिसत असले तरी ते विरोधाभासासाठी पुरेसे असणे आवश्यक नाही. जरी नंतरचे विधान काही प्रमाणात आधीच्या विधानाशी भिन्न असले तरीही, आधीच्या विधानात नंतरच्या विधानाला अविश्वसनीय करण्याची क्षमता असल्याशिवाय, त्या पुराव्याला विरोध करणे उपयुक्त ठरणार नाही.(परिच्छेद २७) (२११– ए- एच ; २१२ - ए - एच ; २१३ -ए - सी)

२. सोप्या भाषेत सांगायचे तर, प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्याचे (साक्षीचे) मूल्यमापन करताना, दोन मुख्य विचार आहेत, एक म्हणजे खटल्याच्या परिस्थितीत, घटनास्थळाच्या ठिकाणी त्यांची उपस्थिती होती यावर विश्वास ठेवणे शक्य आहे का ? किंवा अशा परिस्थितीत, त्यांनी वस्तुस्थिती पाहिल्याचे सांगितले ते शक्य होईल का ? आणि

दुसरे म्हणजे, त्यांच्या पुराव्यामध्ये स्पष्टपणे काहीही असंभाव्य किंवा अविश्वसनीय आहे का? या दोन्ही विचारांच्या संदर्भात, परिस्थिती, एकतर त्या साक्षीदारांकडूनच काढून घेतलेली किंवा इतर पुराव्यांद्वारे प्रस्थापित केलेली, त्यांची उपस्थिती असंभवनीय किंवा त्यांच्या विधानाला अविश्वसनीय करण्याकडे कल असलेली, न्यायालय त्यांच्या पुराव्याला किती महत्व देईल यावर त्याचा परिणाम होईल. अशा प्रकरणांमध्ये जेथे आरोपीची याचिका केवळ नाकारली जाते, तेथे फिर्यादी साक्षीदारांचा पुरावा त्यांच्या स्वतःच्या गुणवत्तेनुसार तपासण्यात आला पाहिजे . जेथे आरोपीने निश्चित याचिका किंवा सकारात्मक प्रकरण जे फिर्यादीशी विसंगत आहे ते पुढे ठेवतो, तिथे अशी याचिका किंवा प्रकरणाचे स्वरूप आणि त्यासंदर्भातील संभाव्यता देखील फिर्यादी पुराव्याचे मूल्यमापन करताना विचारात घ्याव्या लागतील. (परिच्छेद २८) (२१३ - इ -जी)

३. दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्यांमध्ये स्पष्ट किंवा चटकन लक्षात येणारे असे काहीही नाही , ज्याच्या आधारे आपण असा दृष्टिकोन घेऊ शकतो की, ते खरे किंवा विश्वासार्ह प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार नाहीत. वगळण्याच्या स्वरूपातील काही विरोधाभास येथे किंवा तेथे प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांचा संपूर्ण पुरावा टाकून टाकण्यास पुरेसा नाही. अश्याप्रकारे, उपरोक्त प्रमाणे विचारात घेता , आमचे मत असे आहे की , दोन्ही कनिष्ठ न्यायालयांनी दोन्ही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांवर म्हणजे पीडब्लू - १ आणि पीडब्लू - ८ वर योग्यरीत्या विश्वास ठेवला आहे. (परिच्छेद २९ आणि ३३) (२१३ - एच ; २१४ - ए - जी)

पुरावा कायद्याच्या कलम २७ अंतर्गत केलेला शोध पंचनामा :

४. कलम 2७ अन्वये गुन्ह्याचे हत्यार शोधण्यासंदर्भातील कायद्याच्या स्थितीचा विचार करता, उच्च न्यायालयाने पुष्टी केल्यानुसार न्यायचौकशी न्यायालयाने नेमून दिलेल्या तर्कांमध्ये गंभीर कमजोरपणा, या न्यायालयाच्या निदर्शनास आला आहे. जर आम्ही त्याकडे दुर्लक्ष केले किंवा टाळले तर कदाचित न्यायचौकशी न्यायालय देखील तीच चूक करत राहील आणि म्हणून अशा परिस्थितीत, आम्ही कायद्याची योग्य स्थिती आणि कायद्याच्या कलम २७ च्या तरतुदींशी अनुसरून शोधाच्या बाबतीतील पुरावा कसा मान्य करावा हे स्पष्ट करू इच्छितो. (परिच्छेद ३४) (२१५ - ए - बी)

५. पीडब्लू -४ आणि पीडब्लू-१० च्या पुराव्यांवरून हे निष्पन्न होते की, अपीलकर्त्याने पंच साक्षीदारांसमोर असे सांगितले की, " विलेपार्ले येथे असलेल्या बुटांच्या दुकानाजवळ लपवून ठेवलेले शस्त्र मी तुम्हाला दाखवतो ". हे विधान असे सूचित करीत नाही की, अपीलकर्त्याने हत्यार लपविण्यामध्ये त्याच्या सहभागाविषयी काही दाखविले होते. ज्या व्यक्तीने शस्त्र शोधले त्या व्यक्तीने ते लपविले असा निष्कर्ष काढण्यासाठी पुरेसा म्हणून केवळ शोधाचा अर्थ लावला जाऊ शकत नाही. त्याला इतर काही स्तोत्रांद्वारे सुद्धा त्या ठिकाणी त्या हत्याराच्या अस्तित्वाची माहिती मिळू शकते. त्याने कोणीतरी हत्यार लपवून ठेवलेले देखील पाहिले असावे, आणि म्हणूनच, असे गृहित धरले जाऊ शकत नाही किंवा अनुमान काढला जाऊ शकत नाही की एखाद्या व्यक्तीने हत्यार शोधले म्हणजे, त्यानेच ते लपवले होते, किमान असे गृहित धरले जाऊ शकते की त्याने ते वापरले होते.

म्हणून, जरी अपीलकर्त्याने केलेला शोध स्वीकारला तरी, हत्याराच्या शोधाच्या संदर्भात ठोस पुराव्यावरून हे निष्पन्न होते की, अपीलकर्त्याने हे दाखवून दिले की, तो गुन्हा करताना वापरलेले हत्यार दाखवेल. (परिच्छेद ४५) (२१८ -ब -इ)

६. अशाप्रकारे, आरोपीत व्यक्तीस तंतोतंत शब्दांच्या अनुपस्थितीत, तपासी अधिकाऱ्याने त्याच्या पुराव्यात साक्षीवर दिलेल्या विधानाप्रमाणे तसेच पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध न करता, हत्यार शोधण्याच्या परिस्थितीवर अवलंबून राहणे न्यायचौकशी न्यायालयाला न्याय नव्हते . (परिच्छेद ४७) २ (२१९ -एच ; २२० -ए)

७. शोध पंचनाम्याच्या स्वरूपातील पुरावा अमान्य करीत असतानाही, अपीलकर्त्याची वर्तणूक ही पुरावा कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत सुसंगत होईल. सदर कायद्याच्या कलम २७ अंतर्गत प्रकटीकरण विधानाच्या स्वीकार्यतेव्यतिरिक्त, शोधाचा पुरावा हा कलम ८ अंतर्गत वर्तणूक म्हणून स्वीकार्य होईल : (परिच्छेद - ४८) (२२० - बी)

उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध देवमन उपाध्याय एआयआर (१९६०) एससी ११२५ : (१९६१) १ एससीआर १४ - अनुसरण केले .

एच. पी . प्रशासन विरुद्ध ओम प्रकाश (१९७२) १ एससीसी २४९ : (१९७२) २ एससीआर ७६५ ; बलकराम विरुद्ध यु. पी. राज्य (१९७५) ३ एससीसी २१९ : (१९७५) १ एससीआर ७५३ : अरुणाचलम विरुद्ध पी. एस. आर. सधाननथम

(१९७९) २ एससीसी २९७ ; नैनसिंग विरुद्ध यु .पी राज्य (१९९१) २ एससीसी ४३२ : (१९९१) १ एससीआर ६८५ ; यु .पी राज्य विरुद्ध बाबुलनाथ (१९९४) ६ एससीसी २९ : (१९९४) २ पुरवणी. एससीआर ५९८ ; यु .पी . राज्य विरुद्ध अनिल सिंग एआय आर १९८८ एससी १९९८ : (१९८८) २ पुरवणी एससीआर ६११ ; मुरली आणि दुसरा विरुद्ध राजस्थान राज्य (२००९) ९ एससीसी ४१७ : (२००९) १३ एससीआर ३७८ ; ए. एन. वेंकटेश विरुद्ध कर्नाटक राज्य (२००५) ७ एससीसी ७१४ ; राज्य (दिल्ली एनसीटी) विरुद्ध नवजोत संधू (२००५) ११ एससीसी ६०० : (२००५) २ पुरवणी. एससीआर ७९ - भिस्त ठेवली. भारवाड भोगीनभाई हिरजीभाई विरुद्ध गुजरात राज्य एआयआर १९८३ एससी ७५३ : (१९८३) ३ एससीआर २८० ; लीला राम विरुद्ध हरियाणा राज्य एआयआर १९९९ एससी ३७१७ : (१९९९) ३ पुरवणी. एससीआर ४३५ ; तहसीलदार सिंग विरुद्ध यु .पी. राज्य एआय आर १९५९ एससी १०१२ : (१९५९) २ पुरवणी एससीआर ८७५ ; मोहमद इनायतुल्ला विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य एआयआर (१९७६) एससी ४८३ : (१९७६) १ एससीआर ७१५ ; कृष्णप्पा विरुद्ध कर्नाटक राज्य एआयआर (१९८३) एससी ४४६ : (१९८३) २ एससीआर ५५२ ; फुलुकुरी कोट्टाय विरुद्ध सम्राट एआय आर (१९४७) पीसी ६७ ; दूधनाथ पांडे विरुद्ध यु. पी. राज्य एआयआर (१९८१) एससी ९११ : (१९८१) २ एससीआर ७७१ - संदर्भ.

प्रकरण विधी संदर्भ

(१९७२) २ एससीआर ७६५	भिस्त ठेवली	परिच्छेद २०
(१९७५) १ एससीआर ७५३	भिस्त ठेवली	परिच्छेद २१
(१९७९) २ एससीसी २९७	भिस्त ठेवली	परिच्छेद २१
(१९९१) १ एससीआर ६८५	भिस्त ठेवली	परिच्छेद २२
(१९९४) २ पुरवणी	भिस्त ठेवली	परिच्छेद २२
एससीआर५९८		
(१९८३) ३ एससीआर २८०	संदर्भ	परिच्छेद २७
(१९९९) ३ पुरवणी	संदर्भ	परिच्छेद २७
एससीआर ४३५		
(१९५९) २ पुरवणी	संदर्भ	परिच्छेद २७
एससीआर ८७५		

(१९८८) २ पुरवणी एससीआर ६११	संदर्भ	परिच्छेद ३०
(२००९) १३ एससीआर ३७८	संदर्भ	परिच्छेद ४०
(१९७६) १ एससीआर ७१५	संदर्भ	परिच्छेद ४२
(१९८३) २ एससीआर ५५२	संदर्भ	परिच्छेद ४२
(१९६१) १ एससीआर १४	अनुसरण केले	परिच्छेद ४३
(१९८१) २ एससीआर ७७१	संदर्भ	परिच्छेद ४६
(२००५) ७ एससीसी ७१४	संदर्भ	परिच्छेद ४८
(२००५) २ पुरवणी एससीआर ७९	भिस्त ठेवली	परिच्छेद ४९

फौजदारी अपिलीय अधिकारिता : फौजदारी अपील क्र. ७३९/२०१७.

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या अधिकारीतेने, दिनांक १०.७. २०१५ रोजी

फौजदारी अपील क्रं. ४४९/२०१४ मध्ये पारित केलेल्या न्यायनिर्णय आणि आदेशामधून.

कुमारी रिचा कपूर, कुमारी ऐश्वर्या मिश्रा, कुणाल आनंद, अपीलकर्त्यांचे वकील.

राहुल चिटणीस, सचिन पाटील, आदित्य ए . पांडे, जिओ जोसेफ , कुमारी श्वेता शिपल, उत्तरवादींचे वकील.

न्यायनिर्णय दिला

जे. .बी. परडी वाला, न्यायमूर्ती

१. प्रस्तुतचे अपील, विशेष अनुमतीद्वारे, भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम ३०२ (थोडक्यात " आयपीसी ") अंतर्गत शिक्षापात्र असलेल्या खुनाच्या गुन्ह्यातील दोषी आरोपीच्या सांगण्यावरून दाखल केले आहे आणि मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या अधिकारीतेने दिनांक १०.०७. २०१५ रोजी फौजदारी अपील क्र. ४४९/२०१४ मध्ये पारित केलेल्या न्यायनिर्णय आणि आदेशाच्या विरोधात निर्देशित केले आहे, ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने दोषी आरोपीने दाखल केलेले अपील फेटाळून लावले आणि त्याद्वारे ६व्या तदर्थ अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, शिवडी , मुंबई यांनी दिनांक ०८.०९.२००८ रोजी सत्र खटला क्र. २५६/२०१७ मध्ये दिलेला न्यायनिर्णय आणि शिक्षेचा आदेश कायम केला.

फिर्यादी पक्षाचे प्रकरण :

2. मयत व्यक्ती, नामे महांकाळ जैस्वाल आणि यातील अपीलकर्ता हे मुंबईतील विलेपार्ले परिसरात विविध ठिकाणी मजूर म्हणून काम करत होते आणि एकमेकांच्या ओळखीचे होते. मयत हा इतर मजुरांसह विलेपार्ले रेल्वे स्थानकाजवळील पुलाखाली किंवा

पुलावर झोपत असे. विलेपार्ले रेल्वे स्टेशनच्या पुलाजवळ एक हनुमान मंदिर देखील आहे. मूळ माहितगार नंदलाल रामनिहोर मिश्रा (पीडब्ल्यू-१) हे हनुमान मंदिराचे पुजारी होते. नंदलाल हे मंदिराजवळच्या झोपडीत राहत होते. दिनांक १०. १२. २००६ रोजी रात्री १०. ३० वाजता अपीलकर्ता आणि मयत यांच्यात पैशाच्या कारणावरून भांडण झाले होते. विलेपार्ले रेल्वे स्थानकाच्या तिकीट खिडकीजवळ हे भांडण झाले होते. दोघांमधील भांडण पीडब्लू -१ नंदलाल याने पाहिले होते. साधारण १२.०० ते १२. १५ वाजता पहाटे जेव्हा मयत महांकाळ, पीडब्लू -८ उदयसिंग आणि इतर मंदिराजवळील पुलावर झोपले असताना, पीडब्लू-१ नंदलाल यांनी "धप्पा" असा आवाज ऐकला. तो, आवाज ऐकताच जागा झाला आणि त्याने झोपडीचा पडदा हलवून काय चालले आहे ते पाहण्याचा प्रयत्न केला. पीडब्लू-१ नंदलाल याने अपीलकर्त्याला मयताच्या डोक्यावर हातोड्याने प्राणघातक हल्ला करीत असताना पाहिले होते. यातील अपीलकर्त्याने मयत व्यक्तीवर केलेला प्राणघातक हल्ला मयताच्या शेजारी झोपलेला पीडब्लू-८ उदयसिंग यानेही पाहिला होता. हल्ल्यानंतर अपीलकर्ता हातोडा हातात धरून घटनास्थळावरून निघून गेला होता. पीडब्लू-१ नंदलालने अपीलकर्त्याला तो जात असताना विचारले होते की त्याने महांकाळ (मयत) ची हत्या केली होती का? त्यावर, अपीलकर्त्याने महांकाळची हत्या केल्याचे उत्तर दिले होते. असे दिसून येते की, त्यानंतर रात्रभर काहीही झालेले नव्हते. सकाळी पोलिस जेव्हा कारवाई करण्यासाठी आले तेव्हा त्यांना महांकाळ मृतावस्थेत पडलेले दिसले होते. त्यानंतर महांकाळ यांचा मृतदेह शवविच्छेदनासाठी पाठवण्यात आला होता.

३. पीडब्लू-१ नंदलाल यांनी ११.१२. २००६ रोजी अंधेरी पोलिस स्टेशनमध्ये प्रथम माहिती अहवाल (निशाणी १३) दाखल केला जो आयपीसीच्या कलम ३०२ अंतर्गत दंडनीय गुन्ह्यासाठी एफआयआर क्रमांक ९१/०६ म्हणून नोंदवला गेला होता. एफआयआर नोंदवल्यानंतर पोलिसांनी तपास सुरू केला होता. तपासादरम्यान विविध साक्षीदारांचे जबाब नोंदवण्यात आले होते. यावरून असे दिसून येते की, गुन्ह्यात वापरलेले हत्यार म्हणजे हातोडा (निशाणी २३) चा देखील शोध पंचनामा दिनांक १६. १२. २००६ रोजी पुरावा कायदा, १८७२ च्या कलम २७ च्या तरतुदीनुसार करण्यात आला होता. (यापुढे "अधिनियम" असा संदर्भ दिला जाईल).

४. पीडब्लू-६ डॉ. शिवाजी विष्णू कचरे यांनी केलेल्या मृतदेहाच्या शवविच्छेदनात खालील बाह्य जखमा उघड झालेल्या आहेत :

(i) सीएलडब्लू उजव्या पुढच्या भागावर 3 सेमी वर, उजवा डोळा २.५ सेमी x २. ५ सेमी हाड, खोल लालसर;

(ii) सीएलडब्लू उजव्या पुढच्या भागावर , पार्श्व ते दुखापत क्रमांक. (i) ४x २ सेमी हाड खोल लालसर;

(iii) उजव्या मस्तिष्क पोकळीच्या भित्तीवर जखमेप्रमाणे कापलेले, हाडांमध्ये ३x१ सेमी खोल लालसर.

५. डॉ. शिवाजी विष्णू कचरे यांना खालील प्रमाणे अंतर्गत जखमा दिसून आल्या.

i. टाळूच्या खाली दुखापत – उजव्या मस्तिष्क आणि पोकळीची भित्ती आणि पुढच्या भागावर रक्तस्त्राव दिसून येतो. रंग लालसर.

ii. टाळू – उजव्या पुढील मस्तिष्क हाडावर संयुक्त अस्थिभंग - २ सेमी x १ सेमी;

iii. मेंदू - उजव्या समोरच्या मस्तिष्क, पोकळीची भित्ती, मेंदूच्या आणि मज्जारज्जूच्या आवरणाबाहेर - ९ सेमी x ८ सेमीवर रक्तस्त्राव , लालसर;

iv. उजव्या गोलार्धात दृढावरण आणि उपजाल आवरणाखाली रक्तस्त्राव, लालसर

६. गुन्ह्यात वापरलेले हत्यार म्हणजेच हातोडा रासायनिक विश्लेषणासाठी न्यायवैद्यक विज्ञान प्रयोगशाळेत पाठवण्यात आला होता. रासायनिक विश्लेषण अहवालानुसार (निशाणी ९) हातोडा मानवी रक्ताने माखलेला आढळला होता आणि त्यावर काही केस अडकले होते.

७. तपासाअंती तपास यंत्रणेने अपीलकर्त्याविरुद्ध, २२ व्या महानगर दंडाधिकारी, अंधेरी यांच्या न्यायालयात हत्येच्या गुन्ह्यासाठी दोषारोपपत्र दाखल केले होते, ज्यांनी तो फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ चे कलम २०९ (थोडक्यात "सीआरपीसी") च्या तरतुदीनुसार न्यायचौकशीसाठी सत्र न्यायालयास वर्ग केला होता.

८. न्यायचौकशी न्यायालयाने दिनांक ०६. ०८. २००७ च्या आदेशाद्वारे भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ अंतर्गत शिक्षापात्र गुन्ह्यासाठी अपीलकर्त्याविरुद्ध दोषारोप (निशाणी

२) ठेवला होता.

९. चौकशी दरम्यान, फिर्यादी पक्षाने एकूण दहा साक्षीदार तपासले होते. येथे खाली नमूद साक्षीदारांची साक्ष प्रस्तुतच्या अपीलावर निर्णय घेण्याच्या उद्देशाशी संबंधित आहे.

(i) पीडब्लू-१ नंदलाल रामनिहोर मिश्रा (निशाणी १२), मूळ प्रथम माहिती देणारा आणि प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार;

(ii) पीडब्लू -४ अमसू हुसेन सय्यद (निशाणी २१), गुन्ह्यातील हत्याराचा शोध पंचनाम्याचा पंच साक्षीदार ;

(iii) पीडब्लू-८ उदयसिंग रामसिंग ठाकूर (निशाणी २९), प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार.

(iv) पीडब्लू-६ डॉ. शिवाजी विष्णू कचरे (निशाणी २५), वैद्यकीय अधिकारी ज्यांनी शवविच्छेदन केले;

(v) पीडब्लू-१० मारुती दत्तात्रय रासकर (निशाणी ३१), तपास अधिकारी.

१०. न्यायचौकशी न्यायालयाने दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार म्हणजे पीडब्लू-१ नंदलाल आणि पीडब्लू-८ उदयसिंग यांच्या तोंडी साक्षीवर विश्वास ठेवला होता. या दोन्ही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या तोंडी साक्षीवर विसंबून, न्यायचौकशी न्यायालयाने अपीलकर्त्याविरुद्ध दोषी आढळल्याची नोंद केली होती. न्यायचौकशी न्यायालय अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून हत्याराच्या म्हणजे हातोडाच्या शोधाच्या पुराव्यावर, आरोपीचा दोषीपणा दर्शवणारी एक

गुन्ह्याशी संबंधित परिस्थिती म्हणून विसंबून राहिले होते. न्यायचौकशी न्यायालयाने त्यानुसार दिनांक ०८.०९.२००८ रोजी न्यायनिर्णय आणि शिक्षेचा आदेश पारित करून अपीलकर्त्याला रु.१०००/- च्या दंडासह जन्मठेप आणि त्यात कसूर झाल्यास आणखी एक महिन्याचा सश्रम कारावास अशी शिक्षा सुनावली होती.

११. यातील अपीलकर्त्याने मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या अधिकारीतेत फौजदारी अपील क्रमांक ४४९/२०१४ दाखल करून न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेल्या उपरोक्त न्यायनिर्णयाला आणि दोषी ठरवण्याच्या आदेशाला आव्हान दिले. उच्च न्यायालयाने, अभिलेखावरील संपूर्ण पुराव्याचे पुनर्मूल्यन करून, न्यायचौकशी न्यायालयाने नोंदवलेल्या निष्कर्षांशी सहमती दर्शविली होती आणि दिनांक १०.०७.२०१५ च्या न्यायनिर्णय आणि आदेशाद्वारे अपील फेटाळले होते.

१२. वर उल्लेख केलेल्या अशा परिस्थितीत, अपीलकर्ता प्रस्तुतच्या अपिलासह या न्यायालयासमोर आहे.

<u>अपीलकर्त्याच्या वतीने म्हणणे</u> :

१३. अपीलकर्त्याच्या वतीने उपस्थित असलेल्या विद्वान वकिलांनी जोरदारपणे असे सादर केले की, न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय यांनी अपीलकर्ता खुनाच्या गुन्ह्यासाठी दोषी असल्याचा निष्कर्ष नोंदवण्यात गंभीर चूक केली आहे . दोन्ही न्यायालयांनी तथाकथित प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांना विश्वसनीय साक्षीदार मानण्यात गंभीर

चूक केली आहे. दोन्ही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार म्हणजे पीडब्लू -१ आणि पीडब्लू-८ हे अविश्वसनीय साक्षीदार आहेत. त्यांनी असे सादर केले की, घटनेची उत्पत्ती, घटनास्थळ आणि घटना घडल्याची वेळ लक्षात घेता, हे दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार, घटना पाहिल्याचे साक्षीदार होऊ शकले नाहीत.

१४. विद्वान वकिलांनी पुढे पीडब्लू-१ नंदलालच्या अनैसर्गिक वर्तणुकीच्या संदर्भात असे सादर केले की , त्याने हा हल्ला पाहिल्याचा सांगितले होते परंतु त्याला रात्रभर शांत बसून दुसऱ्या दिवशी सकाळी अंधेरी पोलिस स्टेशनमध्ये एफआयआर दाखल करणे योग्य वाटले आणि तेही पोलिस कारवाईसाठी आल्यानंतरच. त्यांनी असे सादर केले आहे की, पोलिसांना माहिती देण्यातील उशीरच, पीडब्लू-१ नंदलालने खरोखरच हल्ला पाहिला होता की नाही याबद्दल शंका निर्माण करतो .

१५. विद्वान वकिलांनी पुढे असे सादर केले की, वरील दोन्ही न्यायालयांनी, यातील अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून गुन्ह्यातील हत्यार सापडल्याच्या पुराव्यावर, विसंबून राहू नये.

१६. वर उल्लेख केलेल्या अशा परिस्थितीत, अपीलकर्त्यासाठी उपस्थित असलेले विद्वान वकील यांनी अशी विनंती केली की, अपीलात गुणवत्ता असल्याने, ते मान्य करण्यात यावे आणि न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाने दिलेले अस्पष्ट न्यायनिर्णय रद्द बातल करण्यात यावेत आणि अपीलकर्त्याची आरोपातून निर्दोष मुक्तता

करण्यात यावी.

<u>राज्याच्या वतीने म्हणणे :</u>

१७. दुसरीकडे महाराष्ट्र राज्यातर्फे उपस्थित असलेले विद्वान वकील श्री. राहुल चिटणीस यांनी अपिलाला तीव्र विरोध करून असे सादर केले की, कायद्यातील कोणत्याही त्रुटीबद्दल बोलू नये, असे म्हणता येणार नाही. कनिष्ट न्यायालये अपीलकर्त्याला खुनाच्या गुन्ह्यासाठी दोषी ठरवतात. त्यांनी असे सादर केले की, राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत असलेले अधिकार वापरून हे न्यायालय, न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय यांनी नोंदवलेल्या तथ्यांच्या समवर्ती निष्कर्षात अडथळा आणू शकत नाही. त्यांनी असे सादर केले की, दोन्ही न्यायालयांनी दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या तोंडी साक्षीवर विश्वास ठेवणे योग्य मानले आणि अन्यथा देखील घटनेच्या दोन साक्षीदारांवर विश्वास ठेवण्याचे कोणतेही योग्य कारण नाही. त्यांनी असे सादर केले की, दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या तोंडी पुराव्यांशिवाय , अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून गुन्ह्यातील हत्याराच्या (हातोडा) पुराव्याच्या स्वरूपात आरोपीच्या दोषीपणाकडे निर्देश करणारा अतिरिक्त पुरावा आहे. त्यांनी असे सादर केले की , कायद्याच्या कलम २७ च्या तरतुदींखाली केलेल्या गुन्ह्यातील हत्याराच्या शोधाचा पंचनामा, हा अपीलकर्त्याच्या विरोधात जाणारी एक अतिरिक्त परिस्थिती आहे.

१८. वर उल्लेख केलेल्या अशा परिस्थितीत, राज्याचे विद्वान वकील यांनी अशी

विनंती केली की, या अपिलात कोणतीही गुणवत्ता नसल्यामुळे ते फेटाळण्यात यावे .

विश्लेषण :

१९. पक्षकारांच्या बाजूने उपस्थित विद्वान वकील यांचे म्हणणे ऐकल्यानंतर आणि अभिलेखावरील माहितीचे अवलोकन केल्यानंतर, आमच्या विचारार्थ एकच प्रश्न आला आहे तो असा की, उच्च न्यायालयाने चुकीचा न्यायनिर्णय आणि आदेश पारित करण्यात काही चूक केली का ?

अपिलाची व्याप्ती आणि रुंदी :

२०. आता हे सुप्रस्थापित झाले आहे की, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अन्वये या न्यायालयाचा अधिकार, समवर्ती निष्कर्षांच्या प्रकरणांमध्ये देखील वापरण्यायोग्य आहे आणि हे अधिकार खूप विस्तृत आहेत. परंतु फौजदारी अपीलांमध्ये, हे न्यायालय अपवादात्मक परिस्थितीत, तथ्याच्या समवर्ती निष्कर्षात हस्तक्षेप करू शकत नाही. हे मत या न्यायालयाने १९५८ मध्ये मद्रास राज्य विरुद्ध ए. वैद्यनाथ अय्यर, (१९५८) एससीआर ५८० या प्रकरणात व्यक्त केले होते . या न्यायालयाने यात असा निर्णय दिला की, अनुच्छेद १३६ मध्ये "सर्वोच्च न्यायालय, त्याचे विवेकबुद्धीनुसार, भारताच्या हद्दीतील कोणत्याही न्यायालय किंवा न्यायाधिकरणाने पारित केलेल्या किंवा दिलेल्या कोणत्याही कारणास्तव किंवा प्रकरणातील, कोणत्याही न्यायनिर्णय, हुकूमनामा, निर्धार, शिक्षा किंवा आदेश विरुद्ध अपील करण्यासाठी विशेष अनुमती देऊ शकते. " या शब्दांचा वापर असे दर्शविते

की, गुन्हेगारी प्रकरणांमध्ये दोषी किंवा दोषमुक्तीच्या निर्णयामध्ये फरक केला जाऊ शकतो. या न्यायालयाने पुढे असे निरीक्षण नोंदवले की, हे न्यायालय उच्च न्यायालय आणि न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेल्या तथ्यांच्या निष्कर्षांमध्ये सहजतेने हस्तक्षेप करू शकत नाही. परंतु जर उच्च न्यायालयाने विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्यरीतीने कृती केल्यास , त्यात हस्तक्षेप केला जाऊ शकतो. त्या निर्णयात, या न्यायालयाने दोषसिद्धीचा न्यायनिर्णय रद्द बातल केला या तथ्यांवर की खटल्याची ठळक वैशिष्ट्ये योग्यरीत्या मान्य केली गेली नव्हती किंवा उच्च न्यायालयाने त्यांना योग्य वजन दिले नव्हते आणि त्यांचा ८०० रुपये ही रक्कम बेकायदेशीर बक्षीस होते की कर्ज होते या प्रश्नाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन असा होता की उच्च न्यायालयाने विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्य रीतीने कृती केली होती. या निर्णयावरून हे स्पष्ट होते की, या न्यायालयास अनुच्छेद १३६ अंतर्गत असलेल्या अधिकाराचा वापर करताना, तथ्याच्या निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करण्याचा अधिकार आहे, जर उच्च न्यायालयाने विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्यरीतीने कृती केली तर. म्हणजेच उच्च न्यायालयाचा न्यायनिर्णय रद्दबातल होण्यास तेव्हा पात्र होता जेव्हा खटल्यातील काही ठळक वैशिष्ट्ये मान्य केली गेली नव्हती किंवा उच्च न्यायालयाने त्याला योग्य वजन दिले नव्हते . पुन्हा, एच.पी प्रशासन विरुद्ध ओम प्रकाश, (१९७२) १ एससीसी २४९ : (१९७२) एससी सी (सीआरआय) ८८, या प्रकरणात या न्यायालयाने, अनुच्छेद १३६ अंतर्गत तथ्याच्या निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करण्याच्या त्यांच्या अधिकारांचा विचार करताना, खालीलप्रमाणे निरीक्षण केले :(एस सी सी पृष्ठ २५६, परिच्छेद ४)

“४. अनुच्छेद १३६ अन्वये विशेष अनुमतीद्वारे दोषमुक्ती विरुद्ध अपीलांमध्ये, या न्यायालयाला तथ्याच्या निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करण्याचा निःसंशय अधिकार आहे आणि दोषमुक्ती आणि दोषसिद्धीच्या न्यायनिर्णयांमध्ये कोणताही फरक केला जात नाही, जरी दोषमुक्तीच्या बाबतीत ते सामान्यतः पुरावे मान्य करीत नसले किंवा तथ्याच्या निष्कर्षामध्ये हस्तक्षेप करत नसले तरी आणि जोपर्यंत उच्च न्यायालय विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्यरीतीने कृती करीत नाही तोपर्यंत."

२१. पुन्हा, बालक राम विरुद्ध यू.पी.राज्य ., (१९७५) ३ एससीसी २१९ : (१९७४) एससीसी (सीआर आय) ८३७ या प्रकरणांमध्ये, या न्यायालयाने असा निर्णय दिला की , राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकार विस्तृत आहेत, परंतु फौजदारी अपीलांमध्ये हे न्यायालय अपवादात्मक परिस्थितीशिवाय तथ्याच्या समवर्ती निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करू शकत नाही. अरुणाचलम विरुद्ध पी.एस.आर साधनांनथम , (१९७९) २ एससीसी २९७ : (१९७९) एससीसी (सीआरआय) ४५४ या प्रकरणात या न्यायालयाने, या न्यायालयाच्या उपरोक्त नमूद केलेल्या निर्णयांवर व्यक्त केलेल्या मतांशी सहमत असताना, खालीलप्रमाणे नमूद केले आहे : (एससीसी पृष्ठ ३०० परिच्छेद ४)

“४. अधिकार पूर्ण आहेत या अर्थी की अनुच्छेद १३६ मध्येच ते अधिकार मर्यादित करणारे शब्द नाहीत. परंतु, अधिकाराच्या स्वरूपामुळेच न्यायालयाने अशा अधिकारांचा वापर करण्यासाठी मर्यादा निश्चित केल्या आहेत. सामान्य सार्वजनिक महत्त्वाच्या कायद्याचा प्रश्न उद्भवल्यास किंवा एखाद्या निर्णयामुळे लोकांच्या

विवेकबुद्धीला धक्का बसल्यास, केवळ अत्यंत अपवादात्मक परिस्थितीत अनुच्छेद १३६ अंतर्गत असलेल्या अधिकाराचा वापर करण्यास परवानगी देणे ही आता या न्यायालयाची सुप्रस्थापित पद्धत आहे. परंतु, स्वतःहून लादलेल्या निर्बंधांमध्ये, या न्यायालयाला निःसंशयपणे तथ्याच्या निष्कर्षांमध्येही हस्तक्षेप करण्याचा अधिकार आहे, जर उच्च न्यायालयाने त्या निष्कर्षांवर पोहोचताना, दोषमुक्ती आणि दोषसिद्धीच्या निर्णयांमध्ये कोणताही फरक न करता, ' विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्यरीतीने " कृती केली असेल तर . (यावर भर देण्यात आला आहे)

२२. नैन सिंग विरुद्ध यू.पी.राज्य ., (१९९१) २एससीसी ४३२ : (१९९१) एससीसी (सीआरआय) ४२१, ज्यामध्ये वरील सर्व निर्णयांचा विचार करण्यात आला आणि या प्रश्नावरील उपरोक्त निर्णयांचा विचार केल्यानंतर राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत असलेल्या अधिकाराचा वापर केल्यानंतर आणि उपरोक्त निर्णयांमध्ये व्यक्त केलेल्या मतांशी सहमत झाल्यानंतर, न्यायालयाने शेवटी हे तत्त्व मांडले की त्या निर्णयात फिर्यादीने जोडलेले पुरावे विश्वासार्हता आणि स्वीकार्यतेच्या कसोटीवर कमी पडले आणि त्यामुळे त्यावर कारवाई करणे अत्यंत असुरक्षित होते. यू.पी.राज्य विरुद्ध बाबुल नाथ , (१९९४) ६ एससीसी २९ : १९९४ एससीसी (सीआरआय) १५८५, या प्रकरणांमध्ये या न्यायालयाने अनुच्छेद १३६ च्या व्याप्तीचा विचार करताना की या न्यायालयाला तथ्याचे निष्कर्ष बिघडवून टाकण्याचा अधिकार कधी आहे, खालीलप्रमाणे निरीक्षण केले आहे : (एसएससी पृष्ठ ३३, परिच्छेद ५)

“५. अगदी सुरुवातीलाच आम्ही नमूद करू शकतो की, राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अन्वये अपील करताना हे न्यायालय सामान्यत: स्वतःहून पुराव्याचे पुनर्मूल्यन करत नाही आणि साक्षीदारांच्या विश्वासार्हतेच्या प्रश्नात जात नाही. उच्च न्यायालयाद्वारे पुराव्याचे मूल्यमापन सर्वोच्च न्यायालयाने अंतिम म्हणून स्वीकारले आहे, अर्थातच जोपर्यंत पुराव्याची आणि शोधाच्या मान्यतेचे, प्रक्रियेच्या कायद्यातील कोणत्याही त्रुटीमुळे किंवा नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांच्या विरुद्ध, नोंदीतील त्रुटी आणि चुकीच्या गोष्टींमुळे नुकसान होत नाही किंवा जिथे उच्च न्यायालयाचे निष्कर्ष अभिलेखावरील पुराव्यापासून स्पष्टपणे विपर्यस्त आणि असमर्थनीय होत नाहीत नाहीत तोपर्यंत.

२३. राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अन्वये सर्वोच्च न्यायालयाच्या अधिकाराच्या वापराबाबत, या न्यायालयाच्या उपरोक्त निर्णयांवरून , खालील तत्त्वे समोर आली आहेत :

(i) राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १३६ अंतर्गत या न्यायालयाचे अधिकार खूप विस्तृत आहेत. परंतु फौजदारी अपीलांमध्ये हे न्यायालय अपवादात्मक परिस्थिती वगळता तथ्याच्या समवर्ती निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करत नाही.

(ii) उच्च न्यायालयाने विपर्यस्तपणे किंवा अन्यथा अयोग्य रीतीने कृती केली असल्यास, उच्च न्यायालयाने नोंदवलेल्या तथ्यांच्या निष्कर्षांमध्ये हस्तक्षेप करणे या न्यायालयास खुले आहे.

(iii) सामान्य सार्वजनिक महत्त्वाच्या कायद्याचा प्रश्न उद्भवल्यास किंवा एखाद्या निर्णयाने न्यायालयाच्या विवेकाला धक्का बसल्यास, केवळ अत्यंत अपवादात्मक परिस्थितीत, अनुच्छेद १३६ अंतर्गत अधिकार वापरण्यास, या न्यायालयास खुले आहे.

(iv) जेव्हा फिर्यादीने जोडलेले पुरावे विश्वासार्हतेच्या चाचणीत आणि स्वीकार्यतेत कमी पडतात आणि अशाप्रकारे त्यावर कृती करणे अत्यंत असुरक्षित आहे.

(v) जेथे पुरावा मान्य करणे आणि निष्कर्ष, प्रक्रियेच्या कायद्यातील कोणत्याही त्रुटीमुळे किंवा नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांच्या विरुद्ध आढळले तेथे अभिलेखामधील त्रुटी आणि पुराव्याचे चुकीचे वाचन, किंवा जेथे उच्च न्यायालयाचे निष्कर्ष, अभिलेखावरील पुराव्यापासून स्पष्टपणे विपर्यस्त आणि असमर्थनीय आहेत.

२४. उपरोक्त तत्त्वे लक्षात घेऊन, आम्ही अभिलेखावरील सामुग्रीची छाननी करण्यास पुढे जाऊ.

२५. अभिलेखा वरील पुराव्यांवरून असे दिसून येते की , विशेषतः पीडब्लू -१ नंदलाल रामनिहोर मिश्रा (निशाणी १२) च्या पुराव्यावरून असे दिसते की, मयत आणि अपीलकर्ता हे दोघेही त्यांच्या ओळखीचे होते. पीडब्लू -१ नंदलाल दोघांनाही ओळखत होता कारण ते सर्व एकाच परिसरात म्हणजे विलेपार्ले रेल्वे स्टेशनवर असलेल्या हनुमान मंदिराजवळ राहत होते. पीडब्लू -१ ने त्याच्या तोंडी साक्षीमध्ये, विलेपार्ले रेल्वे स्थानकाच्या

पश्चिमेकडील तिकीट खिडकीजवळ कुठेतरी मयत आणि अपीलकर्ता यांच्यात रात्री १०:३० वाजता झालेल्या भांडणाबद्दल सांगितले आहे. दोघांमध्ये पैशाच्या कारणावरून भांडण झाले होते. त्यानंतर रात्री बारा वाजण्याच्या सुमारास मयत झोपेत असताना अपीलकर्त्याने मयताच्या डोक्यावर हातोड्याने हल्ला केल्याचे दिसून येते. पीडब्लू -१ नंदलालने आवाज ऐकल्यावर ते पाहिले. हल्ला संपल्यानंतर, पीडब्लू -१ ने यातील अपीलकर्त्याला त्याने मयत व्यक्तीला ठार मारले आहे का असे विचारून त्याचा सामना केला होता असे म्हटले आहे . नंदलाल (पीडब्लू -१) च्या सरतपासणीत विशेषत: अत्यंत तुटपुंज्या आणि त्रुटी असलेल्या उलटतपासणीचा विचार करता, आम्हाला काहीही असंभाव्य वाटत नाही. आम्ही या वस्तुस्थितीची दखल घेतली आहे की , वगळण्याच्या स्वरूपातील किरकोळ विरोधाभास वगळता, पीडब्लू -१ च्या उलट तपासणीतून काहीही ठोस निष्पन्न होऊ शकलेले नाही जेणेकरून त्यांची संपूर्ण साक्ष संशयास्पद होईल.

२६. पीडब्लू -८ उदयसिंग रामसिंग ठाकूर (निशाणी २९) हे देखील या घटनेचे प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार आहेत. ते मयतास तसेच अपीलकर्त्यालाही ओळखत होते कारण ते सर्व विलेपार्ले परिसरात मजूर म्हणून काम करायचे. पीडब्लू -८ उदयसिंगच्या पुराव्याचा विचार करता, बचाव पक्षास, वगळण्याचे स्वरूपात मोठा विरोधाभास अभिलेखावर आणण्यास यश आले आहे कारण पीडब्लू-८ यांनी सीआरपीसी च्या कलम १६१ अन्वये नोंदवलेल्या त्याच्या पोलिस जबाबांमध्ये, अपीलकर्त्याने मयताच्या डोक्यावर हातोड्याने हल्ला केला याबद्दल काही सांगितले नव्हते. पीडब्लू - ८ ने त्याच्या उलटतपासणीत असे

सांगितले आहे की, पोलिसांनी त्याच्या पोलिस जबाबामध्ये हातोड्याने केलेल्या हल्ल्याची वस्तुस्थिती का नोंदवली नाही याची त्याला कल्पना नाही. तथापि, पीडब्लू- ८ ने त्याच्या साक्षीमध्ये असे सांगितले आहे की, घटनेनंतर अपीलकर्त्याचा सामना पीडब्ल्यू-१ नंदलालने केला होता. पीडब्लू - ८ च्या साक्षीचा काही भाग पीडब्लू -१ नंदलालच्या तोंडी साक्षीला पुष्टी देतो.

२७. प्रत्यक्षदर्शी पुरावा मान्य करणे हे एक कठीण काम आहे. प्रत्यक्षदर्शी पुरावा मान्य करण्यासाठी कोणतेही निश्चित किंवा सरळ सूत्र नाही. फौजदारी खटल्यातील प्रत्यक्षदर्शी पुरावा मान्य करण्यासाठी न्यायिकदृष्ट्या विकसित तत्त्वे खालीलप्रमाणे नमूद केली जाऊ शकतात:

I. साक्षीदाराचा पुरावा मान्य करताना, साक्षीदाराच्या पुराव्याला एकंदरीत सत्याचे वलय आहे असे दिसते की नाही हा दृष्टिकोन असावा. एकदा असा आभास निर्माण झाल्यावर, निःसंशयपणे, न्यायालयाने पुराव्यामध्ये निदर्शनास आलेल्या कमतरता, उणिवा आणि त्रुटी लक्षात घेऊन संपूर्णतः पुराव्याची आणि ते साक्षीदाराने दिलेल्या पुराव्याच्या सामान्य मुदतीच्या विरुद्ध आहे की नाही आणि पुराव्याच्या पूर्वीचे मूल्यमापन हे विश्वासार्हतेसाठी अयोग्य ठरवले जाते की नाही, याची अधिक छाननी करणे आवश्यक आहे .

II. ज्या न्यायालयासमोर साक्षीदार पुरावा देतो त्या न्यायालयाला जर साक्षीदाराने

दिलेल्या पुराव्याच्या सामान्य मुदतीबद्दल मत तयार करण्याची संधी असेल आणि ज्या अपीलीय न्यायालयाने ही संधी घेतली नाही , त्याला न्यायचौकशी न्यायालयाने मान्य केलेल्या पुराव्यास योग्य वजन द्यावे लागेल आणि वजनदार आणि गंभीर कारणे असल्याशिवाय क्षुल्लक तपशिलांच्या बाबतीत किरकोळ फरक किंवा त्रुटींच्या आधारावर पुरावे नाकारणे योग्य होणार नाही.

III. जेव्हा प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदाराची विस्तृत तपासणी केली जाते तेव्हा त्याच्यासाठी काही विसंगती असणे शक्य आहे. परंतु न्यायालयांनी हे लक्षात घेतले पाहिजे की, जेव्हा साक्षीदाराच्या पुराव्यातील विसंगती त्याच्या आवृत्तीच्या विश्वासार्हतेशी इतकी विसंगत असते तेव्हाच पुरावा काढून टाकण्यात न्यायालय न्याय्य ठरते.

IV. खटल्याच्या गाभ्याला न भिडणाऱ्या क्षुल्लक बाबींवर किरकोळ विसंगती, पुराव्यांवरून इथल्या किंवा तिथल्या संदर्भाला फाडून टाकलेली वाक्ये घेऊन अति-तांत्रिक दृष्टीकोन, तपास अधिकाऱ्याने प्रकरणाच्या मुळाशी न जाता केलेल्या काही तांत्रिक त्रुटींना महत्त्व देणे, हे सामान्यपणे संपूर्ण पुरावा नाकारण्याची परवानगी देत नाही.

V. एखाद्या घटनेच्या कथनात (दोन साक्षीदारांच्या पुराव्यांमधला किंवा एकाच साक्षीदाराच्या दोन कथनांमधला) केवळ फरकांवर अवलंबला जाण्याचा अत्यंत गंभीर दृष्टिकोन, न्यायालयीन छाननीसाठी एक अवास्तव दृष्टीकोन आहे.

VI. मोठ्या प्रमाणावर साक्षीदाराकडे छायाचित्रणाची स्मृती असणे आणि त्याने घटनेचे तपशील आठवणे अपेक्षित नाही. मानसिक पडद्यावर व्हिडीओ टेप रिप्ले केल्यासारखे ते नाही .

VII. साधारणपणे असे घडते की साक्षीदार घटनांबाबत मागे पडतो. साक्षीदाराला अशा घटनेचा अंदाज येत नाही जी अनेकदा आश्चर्याचा घटक असते. त्यामुळे मानसिक क्षमता, तपशील आत्मसात करण्यासाठी अनुकूल असणे अपेक्षित नाही.

VIII. निरीक्षणाची शक्ती व्यक्तीपरत्वे भिन्न असते. एखाद्याला काय दिसून आले ते दुसऱ्याला दिसून येऊ शकत नाही . एखादी वस्तू किंवा हालचाल एखाद्या व्यक्तीच्या मनावर तिची प्रतिमा उमटवू शकते तर एखादा त्याची दखल सुद्धा घेत नाही.

IX. मोठ्या प्रमाणावर लोक संभाषण अचूकपणे आठवू शकत नाहीत आणि त्यांनी वापरलेले किंवा त्यांनी ऐकलेले शब्द पुनरुत्पादित करू शकत नाहीत. ते फक्त संभाषणाचा मुख्य हेतू लक्षात ठेवू शकतात. साक्षीदार मानवी टेप रेकॉर्डर असावा अशी अपेक्षा करणे अवास्तव आहे.

X. एखाद्या घटनेची नेमकी वेळ, किंवा घटनेचा कालावधी, सहसा, लोक चौकशीच्या वेळी त्या क्षणाचा अंदाज घेऊन त्यांचे अंदाज बांधतात. आणि अशा प्रकरणांमध्ये लोकांनी अगदी अचूक किंवा विश्वासार्ह अंदाज लावावा अशी अपेक्षा कोणी करू शकत नाही. तसेच ते व्यक्तींच्या वेळ आणि भावनेवर अवलंबून असते, जे

व्यक्तीपरत्वे बदलते.

XI. साधारणपणे एका साक्षीदाराकडून एकापाठोपाठ किंवा कमी कालावधीत घडणाऱ्या घटनांचा क्रम अचूकपणे आठवण्याची अपेक्षा करता येत नाही. साक्षीदार गोंधळून जाण्यास किंवा नंतर चौकशी केल्यावर मिसळला जाण्यास जबाबदार असतो.

XII. एक साक्षीदार, जरी पूर्ण खरा असला तरी, तो न्यायालयाच्या वातावरणाने भयावह होण्यास पात्र आहे आणि वकिलाद्वारे छेदन केलेली उलट तपासणी आणि अस्वस्थतेमुळे तो तथ्ये एकत्र करतो आणि घटनांच्या क्रमाबद्दल गोंधळून जातो किंवा क्षणाच्या उत्साहावर कल्पनेतून तपशील भरतो. साक्षीदाराचे अवचेतन मन कधीकधी मूर्ख दिसण्याच्या किंवा अविश्वासू दिसण्याच्या भीतीने कार्य करते जरी साक्षीदार त्याच्याद्वारे पाहिलेल्या घटनेची सत्य आणि प्रामाणिक माहिती देत असला तरीही .

XIII. पूर्वीचे विधान जरी पुराव्याशी विसंगत दिसत असले तरी विरोधाभासासाठी पुरेसे असणे आवश्यक नाही. आधीच्या विधानात , नंतरच्या विधानाला अविश्वसनीय करण्याची क्षमता असल्याशिवाय, नंतरचे विधान काही प्रमाणात आधीच्या विधानाशी भिन्न असले तरीही त्या पुराव्याला विरोध करणे उपयुक्त ठरणार नाही.

[पहा- भारवाडा भोगीनभाई हिरजीभाई विरुद्ध गुजरात राज्य , १९८३ सीआरआय

एलजे १०९६ : एआयआर १९८३ एससी ७५३, लीला राम विरुद्ध हरियाणा राज्य , एआयआर १९९९ एससी ३७१७ आणि तहसीलदार सिंग विरुद्ध यु.पी.राज्य एआयआर १९५९ एससी १०१२]

२८ सोप्या भाषेत सांगायचे तर, प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्याचे मूल्यमापन करताना, दोन मुख्य विचार आहेत, एक म्हणजे , प्रकरणाच्या परिस्थितीत घटनास्थळाच्या ठिकाणी त्यांची उपस्थिती होती यावर विश्वास ठेवणे शक्य असेल का? किंवा अशा परिस्थितीत, त्यांनी ही वस्तुस्थिती पाहिल्याचे सांगितले हे शक्य होईल का? दुसरे म्हणजे, त्यांच्या पुराव्यामध्ये स्पष्टपणे काहीही असंभाव्य किंवा अविश्वसनीय आहे का? या दोन्ही विचारांच्या संदर्भात, परिस्थिती एकतर त्या साक्षीदारांकडूनच काढून घेतलेली किंवा इतर पुराव्यांद्वारे प्रस्थापित केलेली, त्यांची उपस्थिती, असंभवनीय करणे किंवा त्यांच्या विधानाला अविश्वसनीय करण्याकडे कल असलेली, न्यायालय त्यांच्या पुराव्याला किती महत्व देईल यावर त्याचा परिणाम होईल. जरी अशा प्रकरणांमध्ये, आरोपीची याचिका केवळ नाकारली जात असली तरीही फिर्यादी साक्षीदाराचा पुरावा त्याच्या स्वतःच्या गुणवत्तेवर तपासण्यात आला पाहिजे . जिथे आरोपीने निश्चित याचिका किंवा सकारात्मक प्रकरण जे फिर्यादीशी विसंगत आहे ते पुढे ठेवले आहे, तिथे अशी याचिका किंवा प्रकरणाचे स्वरूप आणि त्यासंदर्भातील संभाव्यता देखील फिर्यादी पुराव्याचे मूल्यमापन करताना विचारात घ्याव्या लागतील.

२९. दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या पुराव्यांमध्ये स्पष्ट किंवा चटकन लक्षात येणारे

असे काहीही नाही ज्याच्या आधारे आपण असा दृष्टिकोन घेऊ शकतो की, ते खरे किंवा विश्वासार्ह प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार नाहीत. वगळण्याच्या स्वरूपातील काही विरोधाभास येथे किंवा तेथे प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांचा संपूर्ण पुरावा काढून टाकण्यास पुरेसा नाही .

३०. उपरोक्त संदर्भात, आम्ही यू.पी. राज्य विरुद्ध अनिल सिंग , एआयआर १९८८ एससी १९९८ या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ घेऊ शकतो, ज्याच्या परिच्छेद १५ मध्ये खालीलप्रमाणे निरीक्षण करण्यात आले आहे :

"१५. आमचा असाही अनुभव आहे की, साक्षीदार कदाचित अविश्वासूपणाच्या भीतीने, फिर्यादीच्या कथेत नेहमीच भरतकाम करतात. परंतु जर ते मुख्यतः खरे असल्यास, प्रकरण ओव्हरबोर्डवर टाकण्याचे कारण नाही. जर मुख्यतः सत्याचे वलय असेल तर प्रकरण नाकारण्यात येऊ नये . विसंगती किंवा खोटेपणा, साक्षीदारांवरील विश्वास नष्ट करण्यासाठी पूर्णपणे स्पष्ट आहे असे मानण्याचे कारण असल्याशिवाय, पुराव्यांमधुन सत्याच्या गाठी काढून टाकणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. हे लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे की न्यायाधीश केवळ निरपराध व्यक्तीला शिक्षा होणार नाही हे पाहण्यासाठी गुन्हेगारी खटल्यात अध्यक्षपद घेत नाही तर एखादी दोषी व्यक्ती सुटू नये हे पाहण्यासाठी देखील न्यायाधीश अध्यक्षपद घेत असतात. एक दुसऱ्या इतकाच महत्वाचा आहे आणि दोन्ही सार्वजनिक कर्तव्य आहेत, जी न्यायाधीशांनी पार पाडलीच पाहिजेत ".

३१. अभिलेखावरील वैद्यकीय पुरावे पुढे प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या प्रत्यक्षदर्शी पुराव्याची पुष्टी करतात. पीडब्लू - ६ डॉ. शिवाजी विष्णू कचरे (निशाणी २५) यांनी त्यांच्या साक्षीत मृत्यूचे कारण डोक्याला जखम झाल्यामुळे, असे सांगितले आहे. तज्ज्ञ साक्षीदाराने असेही सांगितले आहे की, सर्व जखमा चेंगरलेल्या आणि फाडलेल्या स्वरूपातील होत्या आणि त्या हातोड्यासारख्या हत्याराने झालेल्या असाव्यात.

३२. न्यायवैद्यक विज्ञान प्रयोगशाळेचा रासायनिक विश्लेषण अहवाल (निशाणी १०) असे सूचित करतो की, हातोड्यावर मयत व्यक्तीच्या रक्तगटाशी म्हणजे 'ए' रक्तगटाशी जुळणारे मानवी रक्ताचे डाग होते .

३३. अशाप्रकारे, उपरोक्त संदर्भात, आमचे असे मत आहे की, न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय यांनी दोन्ही प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांवर म्हणजे पीडब्लू -१ आणि पीडब्लू- ८ यांच्यावर योग्य रित्या विश्वास ठेवला आहे. सदर दोन्ही न्यायालयांनी घेतलेल्या दृष्टिकोनापेक्षा , त्यांच्या साक्षीबद्दल वेगळा दृष्टिकोन घेण्याचे कोणतेही चांगले कारण आम्हाला दिसून येत नाही .

<u>पुरावा कायद्याच्या कलम २७ अंतर्गत केलेला शोध पंचनामा :</u>

३४. वर उल्लेख केलेल्या दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांवर अविश्वास ठेवण्याचे कोणतेही योग्य कारण नाही, असा दृष्टिकोन घेतल्याने, आम्ही प्रकरण थांबवून बंद करू शकलो असतो. तथापि, न्यायचौकशी न्यायालय आणि उच्च न्यायालय यांनी चर्चा

केल्याप्रमाणे, अधिनियमाच्या कलम २७ वरील कायद्याचा विचार करता, ते काही महत्त्वाचे असल्याचे आमच्या लक्षात आले आहे. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे तर कायद्याचे कलम २७ अन्वये गुन्ह्यातील हत्यार शोधण्यासंदर्भातील कायद्याच्या स्थिती विचारात घेता, उच्च न्यायालयाने पुष्टी केल्यानुसार न्यायचौकशी न्यायालयाने नेमून दिलेल्या तर्कांमध्ये आम्हाला गंभीर त्रुटी लक्षात आली आहे. जर आम्ही त्याकडे दुर्लक्ष केले किंवा टाळले तर कदाचित न्यायचौकशी न्यायालय देखील तीच चूक करत राहील आणि म्हणून अशा परिस्थितीत, आम्ही कायद्याची योग्य स्थिती आणि कायद्याच्या कलम २७ च्या तरतुदींस अनुसरून शोध पुरावा कसा मान्य करावा , हे स्पष्ट करू इच्छितो.

३५. फिर्यादी पक्षाने शोध पंचनामा (निशाणी २३) सिद्ध करण्यासाठी पंच साक्षीदारांपैकी एक म्हणून पीडब्लू-४ अम्सू हुसेन सय्यद (निशाणी २१) याची तपासणी केली होती.

३६. या संदर्भात आपण प्रथम पी डब्लू-४ च्या सरतपासणीकडे लक्ष दिले पाहिजे. पीडब्लू-४ ने त्याच्या सरतपासणीत खालीलप्रमाणे सांगितले :

> "पोलिस अधिकाऱ्यांनी मला सांगितले की मला पंच साक्षीदार म्हणून काम करायचे आहे. माझ्या उपस्थितीत पोलिस कोठडीत असलेल्या व्यक्तीने सांगितले की, त्याने विलेपार्ले येथील बुटाच्या दुकानाला लागून हत्यार लपवून ठेवले होते . त्यानुसार माझ्या उपस्थितीत त्याचा जबाब पोलिसांनी नोंदवला

होता. आरोपीच्या निवेदन-सह- जबाबावर पोलिसांनी माझी स्वाक्षरी घेतली होती. आता मला दाखवलेल्या निवेदन सह जबाबावर माझी स्वाक्षरी आहे. त्यातील मजकूर खरा आणि बरोबर आहे. सदर निवेदन निशाणी २२ येथे प्रदर्शित केले आहे. त्यानंतर मी स्वत:, आणखी एक व्यक्ती, दोन ते तीन पोलिस अधिकारी आणि आरोपी असे विलेपार्ले पूर्वेला, विलेपार्ले पूर्वेकडील रेल्वे स्थानकाबाहेर गेलो होतो. बुटांच्या दुकानाजवळ एक लाकडी बाक होता. आमच्या उपस्थितीत आरोपीने लाकडी बाकामधून लोखंडी हातोडा काढला आणि तो पोलिसांच्या स्वाधीन केला होता. पोलिसांनी माझ्या उपस्थितीत सदर हातोड्याचा पंचनामा नोंदवला होता आणि त्याचा ताबा घेतला होता. आता मला दाखवलेला पंचनामा तोच आहे. त्यावर माझी सही आहे. त्यातील मजकूर खरा आणि बरोबर आहे. तो निशाणी २३ येथे आहे ".

३७. आम्ही बचाव पक्षाच्या सांगण्यावरून, पीडब्लू-४ ची उलट तपासणी, संबंधित नसल्यामुळे, त्याचा संदर्भ घेऊ शकत नाही.

३८. आम्ही आता तपास अधिकारी पीडब्लू-१० च्या साक्षीमध्ये लक्ष घालू शकतो . त्यांच्या सरतपासणीत त्यांनी शोध संदर्भात खालील प्रमाणे शपथेवर साक्ष दिली आहे :

"१६ डिसेंबर २००६ रोजी आरोपीने पंच साक्षीदारांच्या उपस्थितीत खुलासा केला की, तो विलेपार्ले परिसरातील ठिकाण जेथे त्याने हातोडा लपून ठेवला

आहे ते दाखविण्यास तयार आहे. त्यानुसार मी पंच साक्षीदारांच्या उपस्थितीत आरोपीच्या प्रकटीकरण विधानाचा निवेदन पंचनामा केला होता. निशाणी २२ येथे प्रदर्शित केलेला निवेदन पंचनामा मला आता दाखविला, तो तोच आहे. त्यावर माझी आणि पंच साक्षीदारांची सही आहे. त्यातील मजकूर खरा आणि बरोबर आहे. त्यानंतर मी स्वत:, पंच साक्षीदार व आरोपी असे , आरोपींनी दिलेल्या माहितीच्या आधारे, विलेपार्ले येथील वल्लभभाई रस्त्यावर असलेल्या जयभवानी फुटवेअर या दुकानात गेलो होतो. त्यानंतर आरोपी रेल्वे कंपाऊंड भिंत आणि लाकडी बाकादरम्यान मोकळ्या जागेत गेला होता आणि त्या मोकळ्या जागेवरून त्याने हातोडा उचलून आमच्या हवाली केला होता. त्यानुसार मी शोध पंचनामा करून सदर हातोडा जप्त केला होता. हातोड्याला लाकडी दांडा आणि लोखंडी पेटी होती. त्या हातोड्याला रक्ताचे डाग पडलेले केस मला दिसले होते. निशाणी २३ येथे प्रदर्शित केलेला शोध पंचनामा मला आता दाखविण्यात आला त्यावर माझी आणि पंच साक्षीदार यांची सही आहे. त्यातील मजकूर खरा आणि बरोबर आहे."

३९. उपरोक्त वरून हे स्पष्ट होते की, न्यायचौकशी न्यायालयासमोर खटला चालवणाऱ्या विद्वान सरकारी वकिलाने उपरोक्त दोन साक्षीदारांचे म्हणजे पीडब्लू-४ आणि पीडब्लू-१० यांचे ठोस पुरावे अभिलेखावर आणण्याची तसदी घेतली नाही, आरोपीने असे विधान केल्याचे तथ्य की, त्याने हातोडा लपवून ठेवला होता आणि ठिकाण

दाखविण्यासाठी त्याला प्रवृत्त केले गेले होते जरी असे पंचनाम्यात (निशाणी २२) नोंदविण्यात आलेले असेल की आरोपीने असे विधान केले होते. विद्वान सरकारी वकिलांच्या हे लक्षात आलेले नव्हते की या संदर्भात अभिलेखावर ठोस पुरावे असले पाहिजेत आणि पंचनामा केवळ पंचाच्या पुराव्याची पुष्टी करण्यासाठी वापरला जाऊ शकतो आणि ठोस पुराव्याचा भाग म्हणून वापरला जाऊ शकत नाही . असे दिसून येते की, पंचनामे (निशाणी २२आणि २३) पंचाला (पीडब्लू-४)दाखविण्यात आले होते आणि त्याने आपली स्वाक्षरी मान्य केली होती आणि म्हणून, ते अनुक्रमे निशाणी २२ आणि २३ येथे प्रदर्शित केले गेले होते. पीडब्लू-४ ची सरतपासणी असे दर्शवत नाही की, पंचनामा प्रदर्शित होण्यापूर्वी त्याला वाचून दाखवण्यात आला होता. या न्यायालयाने वेळोवेळी पंचनामा वाचून दाखवण्याची गरज व्यक्त केली आहे, जो पुष्टीकरणात्मक पुराव्याचा भाग म्हणून वापरला जाऊ शकतो. असे असतानाही, पंचनामा प्रदर्शित होण्यापूर्वी पंचांना वाचून दाखविण्यात आला होता हे पाहण्याचे विद्वान न्यायाधीशांनी कष्ट घेतले नाहीत, हे खेदजनक आहे. एक पंचनामा ज्याचा उपयोग फक्त पंचाला पुष्टी देण्यासाठी केला जाऊ शकतो तो पंचाला वाचून दाखवावा लागतो आणि त्यानंतरच तो प्रदर्शित केला जाऊ शकतो. जर पंचाने पंचनाम्यात आढळलेली एखादी गोष्ट सांगण्याचे वगळले असेल, तर पंचनामा वाचून दाखविल्यानंतर पंचनामातील तो भाग बरोबर आहे की नाही हे पंचाला विचारावे लागेल आणि तो जे काही उत्तर देईल ते नोंदवावे लागेल. जर त्याने होकारार्थी उत्तर दिले, तर पंचनाम्याचा केवळ तोच भाग पुरावा म्हणून वाचला जाऊ शकतो जो पंचाच्या ठोस पुराव्याला पुष्टी देतो. जर त्याने नकारार्थी उत्तर दिले, तर पंचनाम्याचा तो भाग

अभिलेखावरील ठोस पुराव्यांअभावी पुरावा म्हणून वाचता येणार नाही. म्हणून खटला चालवणाऱ्या सरकारी वकिलाने खटल्याच्या वेळी पंचाची तपासणी करताना अशा पद्धतीचा अवलंब केला जाईल याची काळजी घेणे आवश्यक आहे. हे सुद्धा आवश्यक आहे की विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने हे पहावे की , पंचनामा पंचांना वाचून दाखविण्यात आला आहे आणि वर दर्शविलेल्या प्रक्रियेचे पालन केल्यानंतरच पंचनामा प्रदर्शित करण्यात आला आहे.

४०. उपरोक्त संदर्भात, आम्ही (२००९) ९ एससीसी ४१७ : (२०१०) १ एससीसी (सीआरआय) १२ मध्ये नोंदवलेल्या मुरली आणि दुसरा विरुद्ध राजस्थान राज्य या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ घेऊ शकतो आणि त्यावर भिस्त ठेवू शकतो. आम्हाला संबंधित निरीक्षणे आढळली आहेत:

> "३४. पंचनाम्यातील मजकूर हा ठोस पुरावा नाही. त्या वादप्रश्नावर कायदा प्रस्थापित आहे. पंचांनी किंवा साक्षीदाराच्या चौकटीत उभे राहून संबंधित व्यक्तीने जे सांगितले आहे तोच सबळ पुरावा आहे."

४१. ज्या व्यक्तीने शस्त्र शोधले आहे असे म्हटले जाते त्या व्यक्तीने लपवून ठेवले आहे अशी आणखी एक गंभीर दुर्बलता समोर आली आहे.

४२. कायद्याचे कलम २७ लागू होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या अटी विस्तृतपणे खालीलप्रमाणे आहेत:

(१) आरोपीकडून मिळालेल्या माहितीच्या परिणामी वस्तुस्थितीचा शोध;

(२) साक्षीवर सांगावयाच्या अशा वस्तुस्थितीचा शोध ;

(३) माहिती दिली तेव्हा आरोपी पोलिस कोठडीत असणे आवश्यक आहे आणि

(४) त्याद्वारे शोधलेल्या तथ्याशी सुस्पष्टपणे सुसंगत असलेली बरीच माहिती स्विकार्य आहे. – मोहम्मद इनायतुल्ला विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य : एआयआर (१९७६) एससी ४८३ : (१९७५) सीयुआर एलजे ६६८.

अर्जासाठी दोन अटी –

(1) माहिती अशी असली पाहिजे की ज्यामुळे तथ्यांचा शोध लागला असेल; आणि

(2) माहिती, शोधलेल्या तथ्याशी सुस्पष्टपणे सुसंगत असणे आवश्यक आहे.

-किर्शनप्पा विरुद्ध कर्नाटक राज्य : एआयआर (१९८३) एससी ४४६ : (१९८३) सीआर एलजे ८४६

४३. आम्ही उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध देवमन उपाध्याय या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या घटनापीठाच्या निर्णयाचा संदर्भ घेऊ शकतो आणि त्यावर भिस्त ठेवू शकतो, जो एआयआर (१९६०) एससी ११२५ मध्ये नोंदवलेला आहे, ज्यामध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने परिच्छेद-७१ मध्ये कायद्याच्या कलम २७ बाबत कायद्याची स्थिती खालील प्रमाणे स्पष्ट केली आहे :

"७१. कायद्याने अशा प्रकारे आरोपी व्यक्तींचे दोन प्रकारे वर्गीकरण केले आहे: (१) ज्यांना धोका आहे त्यांना आरोपाखाली ताब्यात घेऊन घरी आणले ते (२) जे अद्याप मुक्त आहेत. अगोदरच्या श्रेणीमध्ये अशा व्यक्ती देखील आहेत जे शब्द किंवा त्यांच्या कृतीने कोठडीला शरण जातात. या दोन वर्गांना दिलेले संरक्षण वेगळे आहे. पहिल्या श्रेणीतील व्यक्तींच्या बाबतीत कायद्याने त्यांची विधाने स्विकार्य नसल्याचा निर्णय दिला आहे आणि दुसऱ्या श्रेणीच्या बाबतीत, असा निर्णय दिला आहे की, विधानाचा फक्त तोच भाग स्विकार्य आहे, ज्याची हमी तपास अधिकाऱ्यांना दिलेल्या विधानाच्या अगोदर अज्ञात सुसंगत तथ्यांच्या शोधाद्वारे दिली आहे. ते विधान कबुलीजबाबाच्या स्वरूपातही असू शकते, जेव्हा कोठडीतील व्यक्ती म्हणते " मी त्याला माईनशाफ्ट- खाणीमध्ये उतरण्यासाठी असलेल्या अरुंद अश्या जागेतून खाली ढकलले ", आणि परिणामी पीडीताचा मृतदेह सापडला आहे आणि हे सिद्ध होऊ शकते की त्याचा मृत्यू माईनशाफ्ट खाली कोसळल्यामुळे झालेल्या जखमांमुळे झाला होता.

४४. कायद्याच्या कलम २७ ची व्याप्ती आणि कार्यकक्षा हे फुलूकुरी कोट्टाया विरुद्ध सम्राट, एआयआर (१९४७) पीसी ६७, या प्रकरणा मध्ये स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले होते , जे प्राधिकृत आणि वारंवार उदधृत उतारे बनले आहेत, खालील शब्दांमध्ये :

" कलमामधील 'तथ्य शोधले' यास हजर केलेल्या वस्तूस समतुल्य म्हणून

मानणे चुकीचे आहे; तथ्य शोधले हे वस्तु ज्या ठिकाणाहून हजर केली गेली आहे ते ठिकाण आणि त्याबद्दल आरोपीचे ज्ञान दाखविते आणि दिलेली माहिती या तथ्याशी स्पष्टपणे संबंधित असणे आवश्यक आहे. कोठडीत असलेल्या व्यक्तीने पुरविलेली माहिती की, 'मी माझ्या घराच्या छतावर लपवून ठेवलेला चाकू सादर करीन' चाकूचा शोध दाखवत नाही ; चाकू अनेक वर्षांपूर्वी सापडले होते. तो तथ्याचा शोध होईल की, माहिती देणाऱ्याच्या घरी त्याच्या माहितीसाठी चाकू लपवून ठेवला होता आणि जर गुन्ह्यात चाकू वापरला गेल्याचे सिद्ध झाले तर , सापडलेले तथ्य अतिशय सुसंगत होईल. परंतु जर विधानाला 'ज्याने मी 'अ' वर वार केले" हे शब्द जोडले तर ते शब्द अयोग्य आहेत कारण त्यांचा माहिती देणाऱ्याच्या घरात चाकू सापडलेल्याशी सुसंगत नाही.

४५. पीडब्लू -४ आणि पीडब्लू-१० च्या पुराव्यांवरून काय निष्पन्न होते की, अपीलकर्त्याने पंच साक्षीदारांसमोर असे सांगितले की, "विलेपार्ले येथे असलेल्या बुटांच्या दुकानाजवळ लपवून ठेवलेले हत्यार मी तुम्हाला दाखवतो". हे विधान असे सूचित करीत नाही की अपीलकर्त्याने हत्यार लपविण्यामध्ये त्याच्या सहभागाविषयी काही दाखविले. ज्या व्यक्तीने हत्यार शोधले त्या व्यक्तीने ते हत्यार लपविले हा निष्कर्ष काढण्यासाठी, पुरेसा म्हणून केवळ शोधाचा अर्थ लावला जाऊ शकत नाही. त्याला इतर काही स्तोत्रांद्वारे सुद्धा त्या ठिकाणी त्या हत्याराची अस्तित्वाची माहिती मिळू शकते. त्याने कोणीतरी हत्यार

लपवून ठेवलेले देखील पाहिले असावे, आणि म्हणूनच असे गृहित धरले जाऊ शकत नाही की एखाद्या व्यक्तीने हत्यार शोधले म्हणजे, त्यानेच ते लपवले होते, किमान असे गृहित धरले जाऊ शकत नाही किंवा असा अनुमान काढला जाऊ शकत नाही की त्याने ते वापरले होते. म्हणून, जरी अपीलकर्त्याने केलेला शोध स्वीकारला तरी, हत्याराच्या शोधाच्या संदर्भात ठोस पुराव्यावरून हे निष्पन्न होते की, अपीलकर्त्याने हे उघड केले आहे की, तो गुन्ह्यात वापरलेले हत्यार दाखवेल.

४६. दुधनाथ पांडे विरुद्ध यू. पी. राज्य, एआयआर (१९८१) एससी ९११, प्रकरणात या न्यायालयाने अगदी तत्सम तथ्य विचारात घेतले होते आणि परिच्छेद १५ मध्ये असे निरीक्षण केले होते की, जर प्रकरण परिस्थितीजन्य पुराव्यावर अवलंबून असेल तर, भिन्न विचार प्रचलित झाले असते कारण दोन प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांची साक्ष वगळल्यानंतर, शिल्लक पुरावा पूर्णतः परिस्थितीजन्य पुराव्यावर अवलंबून असलेल्या प्रकरणांमध्ये आवश्यक त्या प्रमाणाचा नव्हता. (येथे प्रकरण असल्याप्रमाणे). या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की, अपीलकर्त्याच्या सांगण्यावरून पिस्तूल सापडल्याचा पुरावा स्वतःहून सिद्ध करू शकत नाही की ज्याने हत्यार दाखवले त्याने ते गुन्ह्यात वापरले. शोध पुराव्याच्या सोबत असलेले विधान, हत्यार लपविले होते ओळखण्यासाठी अस्पष्ट असल्याचे आढळले होते आणि असा निर्णय देण्यात आला होता की, हत्यार दाखविणे हे, हत्यार कोठे ठेवले होते याबाबतचे अपीलकर्त्याचे ज्ञान सिद्ध करते.

४७. अशाप्रकारे, आरोपीत व्यक्तीस तंतोतंत शब्दांच्या अनुपस्थितीत, तपासी

अधिकाऱ्याने त्याच्या पुराव्यात साक्षीवर दिलेल्या विधानाप्रमाणे तसेच पंचनाम्यातील मजकूर सिद्ध न करता, हत्यार शोधण्याच्या परिस्थितीवर भिस्त ठेवणे न्यायचौकशी न्यायालयाला न्याय नव्हते.

४८. शोध पंचनाम्याच्या स्वरूपातील पुरावा काढून टाकत असताना सुद्धा, अपीलकर्त्याची वर्तणूक कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत सुसंगत होईल. या न्यायालयाने **ए.एन. व्यंकटेश विरुद्ध कर्नाटक राज्य ,** (२००५) ७ एस सी सी ७१४ : मध्ये निरीक्षण केल्याप्रमाणे, कलम २७ अंतर्गत प्रकटीकरण विधानाच्या स्वीकार्यतेव्यतिरिक्त, शोधाचा पुरावा हा कायद्याचे कलम ८ अंतर्गत वर्तणूक म्हणून स्वीकार्य होईल :

> "पुरावा कायद्याच्या कलम ८ नुसार, आरोपी व्यक्तीची वर्तणूक ही तेव्हा सुसंगत होईल जेव्हा अशी वर्तणूक एखादया प्रकरणातील तथ्याने किंवा सुसंगत तथ्याने प्रभाव करीत असेल किंवा प्रभावित झाली असेल तेव्हा. परिस्थितीचा पुरावा की आरोपीने पोलिस अधिकाऱ्याच्या निदर्शनास आणून दिलेले ठिकाण जिथे अपहरण झालेल्या मुलाचा मृतदेह सापडला होता आणि त्याने ठिकाण दाखविल्यानंतर, मृतदेह तिथून बाहेर काढण्यात आला होता, हे कलम ८ अंतर्गत वर्तणूक म्हणून स्वीकार्य होईल , हे तथ्य लक्षात न घेता की, आरोपीने समकालीन किंवा अशा वर्तणुकीशी सुसंग केलेले विधान कलम २७ च्या कक्षेत येते की नाही ? किंवा या न्यायालयाने प्रकाशचंद विरुद्ध राज्य (दिल्ली प्रशासन) [(१९७९) ३ एससी ९०] मध्ये मान्य केल्याप्रमाणे. जरी आम्ही

असे मानले की, आरोपी अपीलकर्त्यांनी केलेले प्रकटीकरण विधान (निशाणी पी १४ आणि पी १५) पुरावा कायद्याच्या कलम २७ अंतर्गत स्वीकार्य नाही तरीही, ते कलम ८ अंतर्गत सुसंग आहे .”

४९. **राज्य (एनसीटी ऑफ दिल्ली) विरुद्ध नवजोत संधू ,** (२००५) ११ एससीसी ६०० या प्रकरणामध्ये, कायद्याचे कलम ८ आणि कलम २७ या दोन तरतुदी या विषयावरील प्रकरण विधीच्या संदर्भातआणि कायद्याचे कलम ८ विचारत न घेता, तपशीलवार स्पष्ट केल्या होत्या , ज्यामध्ये खालीलप्रमाणे निर्णय दिला आहे :

“पुढे जाण्यापूर्वी, आम्ही पुरावा कायद्याचे कलम ८ कडे लक्ष वेधू इच्छितो . कलम ८ आमच्या उद्देशासाठी सुसंगत असल्याने आरोपी व्यक्तीची वर्तणूक संबंधित बनवते, जर अशी वर्तणूक वादप्रश्नातील तथ्याने किंवा सुसंगत तथ्याने प्रभाव टाकत असेल किंवा प्रभावित झाली असेल तर. ती एकतर पूर्वीची किंवा नंतरची वर्तणूक असू शकते. सदर कलमास दोन स्पष्टीकरणे आहेत, जी ' वर्तणूक ' या शब्दाची कार्यकक्षा स्पष्ट करतात. ती खालील प्रमाणे आहेत :

स्पष्टीकरण 1 : या कलमातील ' वर्तणूक ' या शब्दामध्ये विधानांचा समावेश नाही, जोपर्यंत ती विधाने इतर विधानांव्यतिरिक्त इतर कृतींसोबत, आणि स्पष्टीकरण देत नाहीत तोपर्यंत. परंतु हे स्पष्टीकरण या कायद्याच्या इतर कोणत्याही कलमांतर्गत विधानांच्या समर्पकतेवर परिणाम करणार नाही.

स्पष्टीकरण 2 : जेव्हा कोणत्याही व्यक्तीची वर्तणूक सुसंगत असते, तेव्हा त्याला किंवा त्याच्या उपस्थितीत आणि सुनावणीत केलेले कोणतेही विधान, जे अशा वर्तणुकीवर परिणाम करते, ते सुसंगत असते.

वर्तणूक स्वीकार्य होण्यासाठी अशी असली पाहिजे की वादप्रश्नातील तथ्य किंवा सुसंगत तथ्याशी त्याचा जवळचा संबंध असला पाहिजे . स्पष्टीकरण १ हे स्पष्ट करते की, कृतींपासून वेगळी केलेली निव्वळ विधाने ,"विधानांव्यतिरिक्त ती विधाने इतर कृतींसह आणि स्पष्टीकरण देत नाहीत" तोपर्यंत ती वर्तणूक होऊ शकत नाही. कृत्यांसोबत असलेली अशी विधाने वस्तुस्थितीसह व्यवहाराचा पुरावा समजली जातात. कलम ८ ला जोडलेली दोन उदाहरणे विशेष उल्लेखास पात्र आहेत.

(एफ) प्रश्न असा आहे की, ए ने बी ला लुबाडले का ?

हि तथ्ये की, बी ला लुबाडल्यानंतर, सी ए' च्या उपस्थितीत म्हणाला – ज्या माणसाने बी" ला लुबाडले होते त्या माणसाला शोधण्यासाठी पोलीस येत आहेत आणि त्यानंतर ए लगेच पळून गेला, सुसंगत आहेत .

(i) ए हा गुन्ह्याचा आरोपी आहे.

ही तथ्ये की, कथित गुन्हा केल्यानंतर, तो फरार झाला किंवा मालमत्ता किंवा गुन्ह्याद्वारे मिळवलेल्या मालमत्तेचे उत्पन्न त्याच्या ताब्यात होते किंवा गुन्हा करण्यासाठी ज्या वस्तू वापरल्या होत्या किंवा वापरल्या गेल्या होत्या त्या लपविण्याचा त्याने प्रयत्न केला होता,

सुसंगत आहेत.

प्रकाश चंदच्या (उपरोल्लेखित) प्रकरणात ठळकपणे दाखविलेला, कलम ८ अन्वये स्वीकार्य असलेले आरोपीचे वर्तन आणि तपासादरम्यान पोलीस अधिकाऱ्याला दिलेले विधान, जे सीआरपीसीच्या कलम १६२ ने बाधित झाले आहे, यामधील फरक आम्ही आधीच लक्षात घेतला आहे. परिस्थितीचा पुरावा की, आरोपीने पोलिस अधिकाऱ्याला ज्या ठिकाणी चोरीच्या वस्तू किंवा गुन्ह्यात वापरलेली हत्यारे लपवून ठेवली होती ती जागा दाखवली , हे कलम ८ अन्वये 'वर्तुणक ' म्हणून स्वीकार्य होईल, हे तथ्य लक्षात न घेता की, आरोपीने समकालीन किंवा अशा वर्तणुकीशी सुसंगत केलेले विधान कलम २७ च्या कक्षेत येते का ? प्रकाश चंदच्या प्रकरणात नमूद केल्याप्रमाणे. ओमप्रकाश (उपरोल्लेखित) प्रकरणात या न्यायालयाने असा निर्णय दिला की, कलमाखालील माहितीच्या स्वीकार्य तेव्यतिरिक्त, तपास अधिकारी आणि पंचांनी दिलेले पुरावे की, आरोपींनी त्यांना पीडब्लू-११ (ज्यांच्याकडून त्याने हत्यार खरेदी केले होते) कडे नेले होते आणि त्याला बाहेर दाखवून दिले होते आणि स्वत: पीडब्लू-११ द्वारे पुष्टी केल्यानुसार, आरोपीची 'वर्तणूक' म्हणून, पुरावा कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत स्वीकार्य होईल.

५०. पुढे, उपरोक्त संदर्भात, आम्ही सावधगिरीची नोंद करू इच्छितो. कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत जरी आरोपीची वर्तणूक सुसंगत तथ्य असले तरी, तेच त्याला दोषी ठरवण्यासाठी किंवा त्याला दोषी मानण्यासाठी आणि तेही, खुनासारख्या गंभीर गुन्ह्यासाठी कारण होऊ शकत नाही. इतर कोणत्याही पुराव्याप्रमाणे, आरोपीची वर्तणूक ही देखील

अशा परिस्थितींपैकी एक आहे, ज्याला न्यायालय अभिलेखावरील इतर पुराव्यासह, प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष विचारात घेऊ शकते. आम्ही हे सांगण्याचा प्रयत्न करत आहोत की, एकट्या आरोपीची वर्तणूक जरी पुरावा कायद्याच्या कलम ८ अंतर्गत सुसंगत असली तरी ती दोषसिद्धीचा आधार बनू शकत नाही.

५१. अंतिम विश्लेषणामध्ये, आम्ही या निष्कर्षापर्यंत पोहोचलो आहोत की, प्रस्तुतच्या अपीलामध्ये कोणतीही गुणवत्ता नाही.

५२. त्यानुसार अपील अयशस्वी झाले आहे आणि याद्वारे फेटाळण्यात आले आहे.

(सूर्यकांत)……………..न्यायाधीश.

(जे.बी.परडीवाला) ……… न्यायाधीश

नवी दिल्ली;

१४ जुलै, २०२२.

……..

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय

हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंबालबजावणीकरिता वैद्य मानला जाईल.

XXXXXX